

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 121 2000

I distribution:

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Lars Lönnroth, Stina Hansson

Lund: Per Rydén, Margareta Wirmark, Eva Hættner Aurelius

Stockholm: Ingemar Algulin, Anders Cullhed

Uppsala: Bengt Landgren, Johan Svedjedal, Torsten Pettersson

Redaktörer: Hans-Göran Ekman (uppsatser) och Anna Williams (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 Uppsala. Uppsatserna granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall inlämnas i form av utskrift och efter antagning även på diskett i något av ordbehandlingsprogrammen Word for Windows eller Word Perfect.

ISBN 91-87666-18-9

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Elanders Gotab, Stockholm 2001

citerar sitt föremål. Det är en frestelse för oss lite var, och genom att Sjöberg i sin tur leker med ironier och parodier, riskerar skikten någon gång att bli för många. Men Svedjedal har en mogenhet när det gäller att värja sig. Han kan med god rätt dedicera sin bok till sina föräldrar och visa att han nu är stor.

Här talas också mera klarspråk än man är van vid i vår vetenskap. Författaren av tre mästerverk, *Fridas bok*, *Kvartetten som sprängdes* och *Kriser och kransar*, som ögonskenligt pekar i tre olika väderstreck bestäms av och är med om att bestämma sin samtid. Den breda tidsramen kring tavlan känns nödvändig och motiveras både av den porträtterade författarens känslighet för sin tids vända och av omsorg om läsare som med sjunkande ålder har ett stigande behov av att få bakgrunden fångad och förklarad. Man imponeras lika mycket över den ap- tit på att ta fram besked som Svedjedal visar upp och de avvägningar han gör när han sedan nyttjar dem. Han drar sig inte för att skaffa fram personhistoriska uppgifter, även om de kräver djupdykningar i arkiven. Han vet att ge många presshistoriska besked, inte minst från *Stockholms Dagblad* där två bröder Sjöberg gjorde en så viktig insats; här ges nytt bränsle åt förhoppningen att denna efter hand nergångna och nerlagda tidning med sina lögnlakan och inbodda trivsel också ska få sin monografi.

Svedjedal är naturligt utförlig, och meningarna kan kanske gå isär om alla detaljer är lika nödvändiga. Jag njuter av dem som av gamla romaner och som av skrifter som är så samlade att man har allt på bordet. Det känns viktigt att veta att mamma Sjöberg i boet medförde en brun bäddsoffa, en brunbetsad byrå, ett vitt skåp, fyra svarta stolar, ett gult bord, en kommod, fanerad chiffonjé och dito toalettspegel. Det är Birgers barndom och barn- domsmiljöer är viktiga för både drömmar och dikter.

I förväg finns bara en biografi över Birger Sjöberg, nämligen August Petersons från 1944. Sedan dess har tolkningsläror och annat passerat, travarna av utkast genomkorsats och forskning i enskilda forskares eller det produktiva Sjöbergssällskapets hägn förts i hamn. En del förbehåll betingade av hänsyn till kvarlevande har kunnat falla. Men det visar sig att Petersons bok och biografiska anteckningar fortfarande är till stor hjälp, något som Svedjedal generöst inrymmer. De kan föra en dialog som inte så många andra kan ta del i.

I biografigenren finns en särskild subgenre som brukar resultera i böcker om unga diktare. Sjöberg är besvärlig också på den punkten. Genom sin sena debut blev han ”en den unga litteraturens åldring”. Han var nästan 37 när *Fridas bok* publicerades 1922, medan genomsnittet för 20-talsdebutanterna låg dussinet år lägre. Sjöbergs långa förberedelsestid sätter naturligtvis också sina spår i biografins proportioner. Drygt halva boken går åt innan Sjöberg hinner in i den stora litterära offentligheten. Se-

dan skulle han i gengäld slå så snabba slag under 1920-talet att han blev en önskedröm för en reklamkare.

Att hantera texter är det som litteraturforskare av de två senaste generationerna framför allt skolats i. Men bara textstudiets fundamentalister kan få det till att utläggningen av texter inte skulle platsa i sina historiska och biografiska sammanhang. Svedjedal går så långt och så djupt man kan nå när det gäller att ge rättvisa åt visor och berättelser och dikter – och även här har han möjlighet att diskutera med tidigare forskare. Också för textutläggningens del är det en fördel att tolkningarna kan in- och underordnas den löpande framställningen. För precis som när det gäller att medelst klädnypor och minne av rätt sort hålla styr på en myllrande roman som *Kvartetten som sprängdes* gäller det naturligtvis också hålla samman den vetenskapliga berättelsen. Text och kontext ska som i lyckliga slut få varandra.

Biografier kan och ska se olika ut. De kan vara nästan lika individuella som de liv de speglar. Ja, det är uppenbart att biografier allt efter sina inslag av historia och litterär analys, av värderingskritik och bakgrundsinformation, av citat och tolkning ser så olika ut att den gemensamma etiketten nästan inte duger. Att skära alla över en kam är att ge efter för sina fördomar. Biografiska berättelser kan vara bättre eller sämre. Den här hör till de bästa.

Per Rydén

Bidrag till en nordisk metrik. Vol. I: Eva Lilja, *Diktens ljudbild. Om betydelsen i vers*; Marianne Nordman, *Rytm i prosa. En analysmodell och dess tillämpning*. Vol. II: *Studier i äldre svensk metrik. Valda problem 1300–1650. Efterlämnade skrifter av Kristian Wählin, utgivna av Eva Lilja och Mats Malm med ett efterord av Staffan Hellberg.* Skrifter utgivna av Centrum för metrisk studier. Göteborg 1999.

Eva Lilja.

Diktens ljudbild. Om betydelsen i vers.

Eva Lilja (nedan EL) koncentrerar sin relativt korta (137 s.) men till innehåll och typografi täta studie på versens betydelseaspekter utifrån en vanlig litteraturvetenskaplig hållning, nämligen den att i dikten är form och betydelse oskiljaktiga. Hennes huvudsakliga utgångspunkt är att ”i stor utsträckning [...] ta fram glömd kunskap samt att införa internationell kunskap i den svenska metriken” (s. 33). Här intresserar sig EL särskilt för hur äldre svenska litteraturvetare gått tillväga, när de infogat metrisk iakttagelser i sina lyrikanalyser samt för vad som hänt internationellt under 1900-talet.

Sin undersökning – semiotiken får tjäna som övergripande teori – lägger EL upp enligt följande. Sex kapitel utgör den dispositionella ryggraden och ett varierande antal underavdelningar dess ”kotor”. De senare kan ex-

empelvis utgöra teoretiska begrepp nyttjade av olika forskare, stundtals då inom olika discipliner, vissa forskares teoretiska begrepps värld (J. Tynjanov, R. Jakobson, J. Lotman) samt andras tolkningspraktik (N. Svanberg, S. Malmström).

Kapitel 1 har som huvudrubrik "Metrik och semiotik" och här avhandlas inte blott förhållandet mellan metrik och semiotik utan även metrik som semiotik. Viktiga storheter för EL är Peirce och Saussure samt språkets sex funktioner, Jakobsons berömda modell och kungstanke. Viktiga är även bl.a. "gestalter" (fundamentet är den kognitiva psykologin) och "affekter", "associationer" samt "självständigt opererande signaler".

Det andra kapitlet, "Desautomatisering och ny kontextbildning" fokuserar främst på ett av den ryska formalismens främsta namn, J. Tynjanov, och dennes metrisk-semantiska teori, men även Kristevas syn på det semiotiska skiktet får vara med på ett hörn.

I det tredje kapitlet, "Sekundära mönster" får H. Ruin, R. Jakobson och J. Lotman samsas, dvs. å ena sidan Ruins "poetiska mystik" och å den andra Jakobsons ekvivalensprincip och Lotmans semantiseringsteori.

I det fjärde, "Tillskriven likhet", kommer så den klassiska retorikens affektlära och Quintillianus versfötter samt barocken med sin affektlära till heders. Vidare tar EL här upp Bööks rytmiska påverkningar samt, extravagant nog i mitt tycke, "Muzak" och "Musical mood", dvs. musikalisk affektlära i vid mening.

Det femte kapitlet ägnas "Ikonicitet", dvs. "uppfattad likhet mellan ett formelement och någonting i världen", oftast "en intolkad affekt" (s. 93). Kapitlet vilar på sådana pelare som Platon ("Kratylos"), Stagnelius (Malmströms berömda analys av "Suckarnes mystère"), Nils Svanbergs diktanalyser samt begreppsrika storheter som "ljudmålning", "generell ikonicitet", "kroppsrhythmer", "intonation och röstkvalitet", "musikalisk affekt" samt "synestesi" och "typologi".

I det avslutande kapitlet presenterar så EL "Fyra slags likhet" med hjälp av ljuddikt och bildikt och konkret poesi (två manifest av Öjvind Fahlström) och visar där på hur Hugo Ball och Ö. Fahlström hanterar ljudens semantisering.

Just verbet "presenterar" känns adekvat, då man skall försöka ringa in Els metod, vilken väsentligen utgörs av "diskuterande referat av teorier" (hennes egen term, s. 15) kompletterade av exemplifierande versanalyser vilka avslutar varje kapitel. Främst tillsammans med avsnitten om Tynjanov och om äldre svenska metriker utgör just dessa exemplifieringar, noga taget rör det sig om diktanalyser, de partier där Els egen röst blir som tydligast. Hon har för sin framställning valt tre dikter, "Cirkusfjärilens död" (i Ingemar Gustafsson, *Andra riter*, 1951), "Villanel-la för ett barn i vår tid" (i Göran Printz-Påhlson, *Dikter*

för ett barn i vår tid, 1956) och "O" (i Sonja Åkesson, *Hästens öga*, 1977). Greppet är bra då det skapar enhetlighet i framställningen och fungerar pedagogiskt väl.

Pedagogiskt givande är också de diskuterande referaten av teorier, men något direkt vetenskapligt nyhetsvärde har de väl som i fråga om Jakobson inte alltid. Det har istället redan ovan nämnda avsnitt. Detta är dock inte heller någon drabbande kritik, eftersom EL så klart deklarerat just de presenterande och aktualiserande aspekterna som huvudsyften i fråga om sin undersökning. I själva verket är de senare genom sin på ELs stora beläsenhet vilande klarhet, reda och tillgänglighet närmast ovärderliga både för metriker av facket och litteraturvetare och andra intresserade av att vidga sina vyer men med andra förutsättningar att följa Els stundtals starkt specialiserade resonemang. Som särskilt lyckade exempel – både pedagogiskt och vetenskapligt – vill jag anföra avsnittet om Tynjanov (ss. 55–62) och även det om N. Svanbergs diktanalyser (ss. 109–117), medan Jakobson berett EL vissa svårigheter, av sedvanligt slag frestas man säga. Jakobson är notoriskt problematisk och det krävs mer omfattande framställningar i stil med A. Kruckenberg och nu senast M. Gustafssons för ett pregnant grepp om denna svår-fångade teoretiker. Det är inget fel på ELs framställning, men jag misstänker att den är svår för den icke redan initierade att ta till sig. För den redan insatte står här knappast något nytt att finna, men samtidigt är Jakobson i ett sammanhang som ELs omöjlig att ignorera.

I sina exemplifikationer gör EL distinkta framstötter på originalforskningens fält, analyser som dessutom höjer framställningens pedagogiska värde ännu ett snäpp. Sammantaget visar dessa exemplifikation/läsningar övertygande på hur rik på pregnant betydelse ur olika aspekter varje enskild dikt är – en vacker illustration till hur relevant detta sätt att närma sig den poetiska texten är. Här har EL gjort en mycket viktig insats.

Marianne Nordman.

Rytm i prosa. En analysmodell och dess tillämpning.

I sin givande framställning har Marianne Nordman (nedan MN) som den första verkligt systematiskt studerat modern svenskspråkig prosarytmik och presenterar en analysmodell för detta. Hennes framställning är i alla bemärkelser kompakt (den omfattar blott nittioalet sidor) och välskriven samt präglad av stor analytisk skärpa.

MN inleder med ett kortare avsnitt, "Stilforskarna och prosarytmen" där hon samlar och bearbetat de spridda kommentarer om prosarytm som man möter hos handboks författare och stilforskare. I uppräknande form redovisar MN noggrant vad hon kommit fram till i fråga om vad forskare som bl.a. H. Gullberg, H. Cederlöf, L. Melin, J. Sahlgren, M. Abenius och P. Naert har haft att säga beträffande prosarytmiska spörsmål. Hon

visar skickligt hur impressionistiska dessa forskare ofta varit: den egna intuitionen utgör deras metodiska princip varför stringenta urvalskriterier och precisa verktyg knappast verkar ha varit särskilt angelägna. Kapitlet avslutas med en klargörande tabell över vilka storheter handboks författare respektive stilforskare intresserat sig för, nämligen rytm i allmän bemärkelse, sats, fras, ord, stil, takt. Genomgående ser man att stilforskarna – föga överraskande – arbetat med vida fler underkategorier. Begreppet stil kan utgöra ett illustrativt exempel. Medan handboks författarna blott rör sig med begreppen upp- och nedgång och parallellism, möter vi hos stilforskarna upp- och nedgång, parallellism, biledning, allitteration, antites, avbrott, frågor, utrop, ellips och anafor.

Efter detta går så MN vidare till sitt andra kapitel, ”Att registrera prosarytm – en undersökningsmodell”, där hon presenterar en analysmodell som tar avstamp i de källor som handboks författare och stilforskare enligt ovan utgör och då i förening med den metrisk diskussion främst i fråga om fri vers som känns relevant i MNs sammanhang. Hennes modell ”befattar sig med olika, framför allt språkliga, nivåer i en strukturell och stilistiskt mångskiktad skönlitterär prosatext och utnyttjar kvantitativa och kvalitativa grepp” (s. 19) och innebär en iögonfallande skärpning jämfört med flertalet ovan uppräknade forskare.

De rytmkategorier MN arbetar med är stycke, mening, fras, referent, tema, accentförhållanden, stilistiska verktygsmedel och resultatet blir en tvåskiktad analysmodell baserad på kvantitativ respektive kvalitativ aspekt. Den kvantitativa aspekten sönderfaller i styckelängd, meningslängd, fraslängd, medan den kvalitativa uppvisar storheterna tematöförekomst, referenter, accentförhållanden och stilistiska verktygsmedel.

Denna modell prövas så MN i ett tredje kapitel, ”Prosarytm – en empirisk analys”, på Jarl Hemmers *En man och hans samvete* (1931). Med hjälp av en rad tabeller och kommentarer visar hon övertygande den stilistiska roll dessa storheter spelar i romanen. Hon presenterar först en bild av styckeindelningen i stort, följd av nämnda styckeindelning i närbild (termen är MNs egen (s. 191)), där hon bl.a. visar hur ”[d]en starkt emotiva spänningen i första kapitlet återspeglas i en styckerytm med stora variationer” (s. 192). Sedan går MN vidare för att granska meningslängd och rytm och intresserar sig då för generella variationer i meningslängd, ökande och minskande ordantal och de olika rytmer som därvidlag genereras samt på ordantalet baserade rytmfigurer. På motsvarande vis går hon så tillväga i fråga om övriga analytiska storheter enligt ovan för att nå fram till sin avslutande formulering: ”Författaren utvecklar ett partitur som hos läsaren befästs i en textuell enhet, ett stycke litteratur”. Det senare kan låta oroväckande impressionistiskt och svepande, faktiskt tämligen i stil med hur äldre

stilforskare kan formulera sig, men det motsvaras inte av något korresponderande godtycke eller dito lättsinne ifråga om de analyskategorier MN de facto valt att nyttja. Genom sin användbarhet representerar MNs modell ett rejält fall framåt på prosarytmforskningens område och erbjuder intressanta verktyg inte minst till den litteraturvetare som är intresserad av prosans mer formella aspekter, en imponerande spetsforskningsinsats på den litterära stilistikens område.

Bidrag till en nordisk metrik vol. II. Studier i äldre svensk metrik. Valda problem 1300–1650. Efterlämnade skrifter av Kristian Wählin, utgivna av Eva Lilja och Mats Malm med ett efterord av Staffan Hellberg.

Den 27 augusti 1995 avled Kristian Wählin, den samtida svenska metriks ledande namn. Inte minst var han centralfiguren inom det metrikprojekt (Bidrag till en nordisk metrik, HSFR) där han ägnade sina krafter åt den äldre svenska metrik. Han mäktade inte slutföra sitt åtagande men efterlämnade material som trots sin ställvis provisoriska karaktär är av stor intresse. Detta stoff har nu Eva Lilja och Mats Malm förtjänstfullt utgivit.

Det första kapitlet, ”Knittelns återkomst”, utgör en översikt över knittelns förekomst över tid och i skilda genrer samt en plan för det tilltänkta projektarbetet och vilar på ett konferensföredrag som Wählin höll i Uppsala 1989.

Det andra kapitlet, ”Af Adama. Ett bidrag till knittelns teori och historia”, tveklöst volymens intressantaste bidrag, utgör, sin preliminära karaktär till trots, ett stycke fullfjädrad originalforskning över äldre svensk knittel av ansenlig litteraturhistorisk betydelse.

I det följande – enligt utgivarna ”tämligen rudimentära” (s. 8) kapitlet – driver KW den intressanta tesen att versen i Messenius *Disa* bäst ses som normaliserad (sta-velseräknande (!)) knittel.

I det avslutande fjärde kapitlet, ”Metrum Heroicum Alexandrium är thetta vijset. Genombrottet för den accentuerande versen”, ägnar KW 1600-talets versifikation och genombrottet för den accentuerande versen som metriskt strukturerande princip. Kapitlet är ställvis ofärdigt men trots det givande. Här ingår en analys av en tillfällesdikt av Stiernhielm, ”Heroisch Fägningsång”, som enligt Lilja är i stort sett färdigställd (s. 8) och som visar hur de nya reglerna skapar lösningar som medverkar till att utveckla ett nytt svenskt lyriskt språk.

KWs huvudinsats måste sägas vara att hans knittelstudier ändrar den svenska vershistorien. Bl.a. utgör hans resultat både en komplettering av och ett korrektiv till Carl Ivar Ståhles mäktiga *Vers och språk i Vasatidens och stormaktstidens svenska dikning* (1975), en viktig gär-

ning. KW förmår vidare övertygande visa att knitteln ingalunda dött ut efter sin första blomstringstid och att den lämpligast uppfattas som en egen versprincip, lika skild från den isokrona versen som från den fria. Dessutom visar KW lika övertygande hur knitteln fungerat och fortfarande fungerar som underliggande struktur såväl i isokron metrik som i fri. Skälet för detta är väsentligen det faktum att den naturliga talrytmen mestadels visat sig vara fyrrhöjd inom raden, något som styrt versproduktionen från medeltiden och framåt.

I det andra kapitlet diskuterar KW den text i *Fornsvenska legendariet* som traditionellt benämns ”Christina pina”. KW har funnit att den börjar fyra rader tidigare än vad man tidigare antagit och tecknar inledningsvis både pregnant och elegant knittelns karaktäristika och historia samt redogör på samma lödiga vis för den äldre forskningen på området. ”Afadama” (KW:s egen benämning på den av honom själv etablerade texten) är en tämligen lång text, varför KW väljer ett inledande innehållsreferat – för honom var det ett metodiskt fel att skilja en given texts metriska struktur från övriga – innan han går vidare till att granska knittelns utformning, analyskategorier, versprinciper, rim, höjningar i a- respektive b-verser, blandade fall av höjningar, cesur och verslängd för att avsluta med en sammanfattning av knittelns beskrivning. Det skulle föra för långt i detta recensionssammanhang att i detalj gå in i KW:s mycket noggranna exemplifikation och resonemang, så jag nöjer mig med att konstatera att det är lätt att övertygas om det lyckade i KW:s metod och resultat samt också när han hävdar att ”[k]nittel är en stram, noga planerad versform med högt stilvärde. Den används för de största ämnena, här för att skildra Jesu lidande och centrala tankar i den kristna medeltida läran. Diktaren-hantverkaren bakom är kunnig och väl medveten om knittelformens språkliga och versifikatoriska möjligheter” (s. 58).

I det följande kapitlet om *Disa* polemiserar KW lägmålt men övertygande mot Ståhles och dennes bok, ”ovärderlig vid studiet av den äldre svenska versutvecklingen” (s. 73) ifråga om den nya syllabiska versen. KW finner att syllabismen vid den här tidpunkten (*Disa* uppfördes 1611) bäst betraktas som en modernisering av knitteln, ”en stilisering och regularisering av det gamla versmättet” (s. 75) Efter detta sker en närläsning av versifikationen i *Disa* som övertygar om det riktiga i KW:s tolkning. KW var mycket uppslagsrik vilket väl förklarar hans oväntade exkurs över Lars Gustafssons *Sonetter* (1977), där han visar att den till 1600-talet versifikationshistoriskt tillbakasyftande ”sonettmodernisten” – sig själv ovetande – tror sig tala om och bruka syllabisk vers, men i själva verket rör det sig om samma syllabiserande knittel som i *Disa*!

I det avslutande något spretiga men givande kapitlet tar sig KW an den accentuerande versen och dess ge-

nombrott. Det sker för det första i en intressant översikt inte bara av relevant forskning på området utan främst genom en presentation av poetiker som Opitz, Sparrman, Arvidi, Tiällman och Lagerlöf. Här är avsnittet om den svenska poetiken, enkannerligen då Arvidi det som är det som har mest att erbjuda. För det andra sker det genom en närläsning av Stiernhielms ”Heroisch Fägnesång”. Partiet om Opitz *et al* är uttalat deskriptivt och tjänar redan på detta preliminära stadium som en instruktiv fond till den egentliga analysen. Den senare framstår dels som sig själv nog, dels som illustration till KW:s huvudsyfte, nämligen beskrivningen av 1600-talsversen i ljuset av hans knittelteori.

I fråga om ”Heroisch Fägnesång” poängterar KW påpassligt att 1643 var en upplysning om versmättet nödvändig. (s. 107) Hans i mina ögon helt plausibla förklaring är den att läsare eller lyssnare förtrogna med äldre svensk dikt gärna skulle ha tolkat dikten som avfattad på knittel, något som underlättas av att Stiernhielms poem ställvis kan läsas just så: ”[k]nittelns invanda fyrtalsrytm finns latent under alexandrinens yta”. Resultatet blir en situation där ”den nya accentuerande versprincipen samarbetar med den gamla för att långsamt och delvis ta herraväldet över texten”. (s. 108)

Fortsättningsvis presenterar så KW en gedigen analys av diktens alexandrinstruktur, dess halvverser och syntax. I framställningen för han vidare in synpunkter på ”Lycksalighetens Ähre-Pracht” och ”Hercules” i syfte att jämföra prosa, hexameter och alexandrin för att avsluta med att närmare kommentera en-, två-, och trestaviga ordformer i ”Heroisch Fägnesång”.

Längre än så hann inte KW, men här finns åtskillig ny kunskap som inte bara kompletterar Ståhles mäktiga undersökning utan som även förskjuter, förändrar och nyanserar vår bild av äldre svensk verskonst – en lödig framstöt på den svenska stilhistoriens och litteraturhistoriens område.

Ulf Malm

Bengt Landgren, *Dödsteman. Läsningar av Rilke Edfelt Lindegren* (Acta Universitatis Upsaliensis. Historia litterarum, 21). Uppsala 1999.

De sju uppsatser som Bengt Landgren här presenterar har tillkommit vid skilda tillfällen under åren 1981–1999, och knappast då med tanke på att så småningom samlas i en volym. Ändå ger boken vid första anblicken ett påfallande planerat intryck. Dess triptykartade komposition inleds och avslutas likformigt med två studier av enskilda dikter, först ur Rainer Maria Rilkes *Die Sonette an Orpheus* (1923), sist ur Erik Lindegrens *mannen utan väg* (1942) och *Sviter* (1947). De tre kapitlen i bokens mittparti ägnas Johannes Edfelts diktsamlingar *Bråd-*